

HARRY LÖNNROTH

Domboksutgivningen i Finland

En kritisk översikt

Hvert enkelt håndskrift er en kilde ikke blot til den tekst det bevarer, men også til palæografien, til sprog og skrivemåder på den tid da det blev skrevet, og en kilde som man gerne vil bevare. Derfor er det, at man i tekstkritiske udgaver gengiver håndskrifternes tekst ikke blot ordret men også bogstavret.

Ólafur Halldórsson (1988: 12)

1 Inledning

Att forskare i arkivens gömmor ger ut värdefulla historiska primärkällor har varit, är och kommer framöver att vara samhällreligt relevant. En vetenskaplig textutgivare sysselsätter sig med något som från det ena seklet till det andra varit ett av textkritikens primära intressefält och gagnar på så vis forskningen på ett flertal områden: det är fråga om "ei tenesteytande næring der føremålet er å leggje fram den bestmoglege teksta, til bruk for andre forskarar eller også til eigen bruk" (Haugen 1990: 128; se även bidragen i Fidjestøl m.fl. 1988 och Haugen m.fl. 1990). Kravet på ökad tvärvetenskaplighet som på senare år vunnit terräng inom den akademiska världen kan ytterligare framföras som ett argument för effektiverad satsning på editionsfilologi. Icke desto mindre intar diplomatarisk textutgivning en marginell ställning inom dagens finländska nordistik (för aktuellt forskningsläge i Sverige se utgåvorna i Svenska fornskriftsällskapets serier, speciellt Alvered 1996). De flesta texter från gångna århundraden, vare sig fornsvenska eller nysvenska, är inte bara i sig själva unika och därför värda att offentliggöras, något som mottot av Halldórsson ovan antyder, utan de fördjupar ytterligare vår förståelse för och kännedom om det förflutna, om det samhälle som under olika historiska perioder föregått vårt eget. Denna värld kan forskningen endast söka nå genom skriftliga källor som dessutom mestadels är sporadiskt bevarade. T.ex. den specifika genre som står i fokus för denna

uppsats — underrätternas protokoll eller s.k. domböcker — utgör en given empirisk grundval för ett antal historiskt orienterade discipliner — rättshistoria, kulturhistoria, släktforskning, filologi, språkhistoria osv. (för Ekenäs stads dombok som källa för historisk pragmatik se Lönnroth 2002).

Hur och i vilken form dessa primärkällor görs tillgängliga för forskningen och hur de möter det samhälle vars kulturarv de ingår i, fyller sålunda en viktig funktion. Sådan verksamhet förmår dock endast bära frukt ifall den fyller stränga krav på filologisk tillförlitlighet och vetenskaplig metod. Därtill spelar utgivarens ambitionsgrad, språkhistoriska och allmänhistoriska färdigheter in. Han eller hon skall, såsom jag kommer att argumentera nedan, se till att de texter som ges ut når fram till användarna i form av en *diplomatarisk* (vetenskaplig, textkritisk) utgåva med tillkommande kommentar och register (omfattande både namn- och ord/sakregister). Såsom det kommer att framgå av föreliggande utgivningshistorik har detta långt ifrån alltid varit fallet i Finland med avseende på domböcker. I dagens forskningsläge är forskaren i brist på adekvata textutgåvor nödd och tvungen att gå till originalen, vilket för med sig vissa praktiska problem. Det handlar i synnerhet om resurser av skilda slag: resor till och tidskrävande handskriftsläsning i arkiv, fjärrlån av mikrofilmer som knappt kan kallas användarvänliga osv. En förtjänstfull diplomatarisk utgåva, antingen i traditionell bokform eller i elektronisk form, undanröjer åtminstone till en del sådana här hinder.

2 Mål och material

Målet med denna uppsats är att utifrån en kritisk genomgång av samtliga för mig kända utgåvor redogöra för utgivningstraditionen av domböcker i Finland under 1800- och 1900-talen, dvs. tiden från den allra första utgåvan fram till dags dato.¹ Denna utgångspunkt är tudelad: å ena sidan vill jag klarlägga vilka och hurdana utgåvor som under årens gång åstadkommit på finländsk botten, å andra sidan granska hur, dvs. enligt vilka principer upphovsmännen² bakom dessa gått tillväga i sin utgivargärning. Ytterligare analyserar jag vilka huvudtrender som kan skönjas och vilka brister som eventuellt påträffas. Tonvikten läggs på hur utgivarna resonerat i sina inledningar respektive företal av det skälet att det är där

¹ Hafström (1965: 171) anger utan angivande av källa att även dombok för Masku härad den 3 och 5 juli 1464 kommit ut i tryck. Jag har dock inte kunnat spåra den.

² Utgivarnas biografiska uppgifter är huvudsakligen hämtade ur *Uppslagsverket Finland* 1–3 (1982–1985). Angående Alb. (Albin) Hästesko saknas omnämmanden.

dessas referensramar tydligast kommer till synes och riktninggivande betoningar uppdragas. Detta gör jag inom en språkhistoriskt skolad lingvists referensram.

Denna editionsfilologiska problemställning leder sitt ursprung till två grundläggande omständigheter: för det första fattas det ännu den dag idag en täckande textkritisk dombokshistorik i Finland (jfr dock Hafström 1965: 171; för Sveriges del se Almquist 1945; Sleman 1961; Hafström 1965: 167–171; Andersson Palm 1984a, 1984b), för det andra vill jag i detta sammanhang dryfta frågan om de existerande utgåvornas filologiska tillförlitlighet och användbarhet och antyda i vilken riktning på skalan diplomatarisk–icke-diplomatarisk trenden med tanke på framtida textutgåvor borde styras. Såsom jag kommer att hävda nedan skall man inte alltför okritiskt nyttja de utgåvor som för närvarande står till buds som underlag för forskning. Noggrannheten av transkriptionsarbete tar jag däremot inte ställning till.

Undersökningsmaterialet består av underrätternas renoverade stadsdomböcker för 1600-talet samt Finlands äldsta domböcker från 1400- och 1500-talen i tryckta utgåvor.

3 Teoretisk utgångspunkt

Till teoretisk utgångspunkt för min analys av finländska domböcker ligger Odd Einar Haugens uppsats "*Constitutio textus*. Intervensjonisme og konservatisme i utgjevinga av norrøne tekster" (1995). Även om Haugen i sin uppsats fokuserar medeltida, norröna texter, kan en utgivare av t.ex. handlingar från nysvensk tid på lämpliga punkter dra nytta av hans resonemang. Termen textkonstitution rör sig om den enskilde textutgivarens principiella ställningstaganden gentemot "korleis teksta skal sjå ut — kva for handskrift eller handskrifter han skal leggje til grunn, kva for utval av variantar (om noko) han skal føre i det kritiske apparatet, kva for ortografi han skal velja osv." (Haugen 1995: 70).

Inom textkritiken har man traditionellt delat in begreppet textkonstitution i tre arbetsfaser: *recension*, *examination* och *emendation* (för termer se Haugen 1995: 69–70). Vad textval och textetablering gäller har de s.k. konceptdomböckerna (original) mestadels gått förlorade. Av den anledningen är forskarna hänvisade till renovationerna (renskrivna domböcker), som sålunda är det bästa textvittnet. Men på grund av att koncepten i de flesta fall saknas kan man inte exakt komma åt det faktiska förhållandet mellan koncepten och renovationerna (jfr bl.a. Orrman 1994: 89). Problematiken kring förhållandet koncept–renovation är

därför av stor betydelse. I motsats till norrönfilologin (jfr Haugen 1995: 69–70) behöver man för det mesta inte gå igenom ett omfattande avskriftsmaterial och på så sätt stemmatiskt rekonstruera den till grund liggande ursprungstexten. Det gäller alltså att dels välja en text (textselektion), dels principerna för utgivningen (textreproduktion). Vad det senare beträffar talar Haugen om en s.k. konservativ respektive interventionistisk syn på textreproduktionen: en ”konservativ” textutgivare ger ut texten som sådan, utan några ingrepp från sin sida, medan den interventionistiska utgivningen alltid för med sig en viss tolkande dimension.

Haugen (1995: 71–78) gör vidare åtskillnad mellan olika typer av utgåvor utgående från hur noggrant den till grund liggande texten reproduceras i dessa. Han skiljer mellan följande sex utgåvetyper med var sin grad av textreproduktion som jag listar — från det trognaste till det mest moderniserade alternativet: fotografiskt faksimil (i litografi eller fotografi), faksimiltryck (se dock kritiken i Haugen 1995: 78–80), strängt diplomatarisk utgåva, diplomatarisk utgåva, lätt normaliserad utgåva och fullt normaliserad utgåva (min övers.). På basis av Haugens indelning försöker jag klassificera de behandlade utgåvorna, dock hela tiden med hänsyn tagen till skillnaden mellan norröna och äldre nysvenska texter (jfr Haugen 1995: 78).

4 Utgåvorna

4.1 Reinhold Hausens utgivningsverksamhet

Den i arkivsammanhang legendariske gestalten och historikern, fil.dr Reinhold Hausen (1850–1942) var upphovsmannen bakom den första domboksutgåvan i Finland. Den eldsjäl, utgivare av källpublikationer rörande Finlands äldre historia, som han var utgav han på 1880-talet två, i finska förhållanden, gamla tavastländska domböcker som bådadera ingår i det första bandet av Riksarkivets — dåvarande Statsarkivets — urkundsserie *Bidrag till Finlands historia* (Hausen 1881–1883a). Den ena var domboken för sydöstra Tavastland 1443–1502³ (Hollola domsagas dombok) (se Hausen 1881–1883b), den andra domboken för den sydvästra delen av samma landskap 1506–1510 som enligt Orrman (1994: 86) endast består av ”knapphändiga annotationer” (Sääksmäki domsagas

³ Denna ”dombok” är dock enligt Orrman (1994: 86) ”ingen egentlig dombok utan en samling dombrev” (jfr även diskussionen i Mikander 1977: iii). Detta till trots behandlas även den här.

dombok) (se Hausen 1881–1883c). Med Hausens pionjärverksamhet inleddes utgivningen av domböcker i Finland (Hausen gav även ut en åländsk dombok varom dock mera nedan i kap. 4.6).

Hausens förord är kort och innehåller bara den mest grundläggande bakgrundsinformation om handskrifterna. Hans främsta avsikt har varit att "för forskaren tillgodogöra dessa nya samlingar". Den ledande principen vid redaktionen har varit "att så noggrant som möjligt återgifva skriftsättet i originalen". (Hausen 1888–1883a:i, v.) Han gör dock två undantag från denna huvudprincip: för det första har Hausen i huvudsak löst upp alla förkortningar och angett dem i kursiv. För det andra har han infört sina egna tillägg till texten inom klammer. Både kursivering av förkortningar och bruk av klammer används som bekant ännu idag i vetenskapliga textutgåvor. Utgåvan är försedd med kortare kommentarer i noterna. Hausen har utarbetat två register till sin utgåva: dels återfinns det ett kronologiskt register till de i utgåvan ingående domböckerna, dels ett allmänt register över namn, ord och saker. I en bilaga presenterar han ytterligare de vattenstämplar som urkunderna innehåller.

4.2 Åbo stads dombok

Efter Hausens utgåva fokuserade man stadsdomstolarnas domböcker, företrädesvis från 1600-talet, av vilka största delen fortfarande föreligger otryckta i finska Riksarkivets förvar. Först började utgivningen av Åbo stads dombok (se även Orrman 1994: 89).

Den förste utgivaren av Åbo stads dombok var historikern, sedermera professor Carl von Bonsdorff (1862–1951). Denne kom under loppet av tre år ut med tre utgåvor. 1885 gav han ut utdrag ur Åbo stads dombok 1624–1625. Följande år, 1886, fortsatte han arbetet med åren 1623–1624. Sin sista insats gjorde han 1887 då han bearbetade — återigen utdrag ur — Åbo stads dombok 1626–1632 till en utgåva. Bonsdorff gav med andra ord ut två årgångar, 1623–1624, i sin helhet, dock med vissa "rektifikationer" (se Bonsdorff 1886:i), resten som utdrag.

Efter Bonsdorff fortsattes utgivningen av Åbo stads dombok av genealogi- och heraldikforskaren, jur.dr George Granfelt (1865–1917). 1890 gav han ut utdrag ur Åbo stads dombok 1632–1634. Därefter utkom tre band utgivna av historikern och tidningsmannen, fil.kand. Torsten Hartman (1867–1927). Hans utgivningsverksamhet innefattar utdrag ur Åbo stads dombok för åren 1635, 1636 och 1637 (Hartman 1891, 1896, 1898). Den senaste utgåvan av Åbo stads dombok, utdrag ur 1638 års dombok, gavs ut 1905 av Albin Hästesko. Varje utgåva kom ut i serien *Bidrag till Åbo stads historia*.

Företalen till Bonsdorffs utgåvor (1885, 1886, 1887) är sparsamma, de omfattar bara en sida i var utgåva. Utgivaren har inte i detalj redogjort för sina principer för utgivning. Jag citerar Bonsdorffs företal till sin förstlingsutgåva:

Den princip utg. [Bonsdorff] följt vid utarbetandet af detta häfte af Bidrag till Åbo stads historia, har varit, att ur de originala protokollen intaga in extenso hvad som kan anses vara af större vigt och tjena till att i någon mån belysa förhållanden af olika art under ifrågavarande tid, samt att i korthet referera alla öfriga i protokollen upptagna mål, och har han vid detta utgallringsarbete hellre velat bland utdragen intaga för mycket än för litet, hvarjemte han ock i referaten sökt att såvidt möjligt begagna verba formalia, de uttryck och ordalag, hvilka i originalet blifvit användade.

Hvad som omnämnes af ekonomisk art eller hänför sig till stadens förvaltning m. m. har i regeln utan förändring intagits, likasom ock alla i protokollen upptagna bref och kungörelser från konungen, landshöfdingen m. fl. Under arbetets framtida fortgång torde ett sparsammare intagande af målen i oförändradt skick kunna ske. I detta första häfte har en större vidlyftighet blifvit föredragen. (Bonsdorff 1885: ii.)

Bonsdorff har gjort ett par väsentliga linjedragningar som utgivare, huvudsakligen är det fråga om s.k. stillatigande ingrepp. För det första har han valt ut de mål som kan tänkas vara "af större vigt" och sålunda gallrat bland protokollen. Det framgår dock inte tydligt vad han avser med detta urvalskriterium. För det andra har resten av målen, de som enligt utgivaren varit "mindre viktiga", refererats. Bruket av "verba formalia", ordagranna citat, som är särskild betydelse för språkforskningen och typiska för domboksgenren i gemen är vacklande och redogörs inte tillräckligt ingående för av utgivaren.

Ortografen kommenterar Bonsdorff endast i fråga om namnen. Han har föredragit att "så troget som möjligt följa originalets skrifsätt, endast här och der med en rektifikation, der ett förtydligande varit af nöden. Det som ordagrant influtit ur originalet är inneslutet inom citationer" (Bonsdorff 1885: ii). I sina senare utgåvor följer Bonsdorff (1886: i, 1887: i) sina förut utskrivna principer, dock med den modifikation att i 1887 års utgåva "mål af mindre betydenhet blifvit i större korthet refererade", något som han redan tidigare låtit förstå. Vad som avses med "mindre betydenhet" förblir odefinierat; för en språkforskare skulle de ur en historikers synvinkel "mindre" viktiga målen måhända erbjuda givande språkstoff. Bonsdorffs utgåvor innehåller varken någon textkritisk notapparat eller några register.

George Granfelts syn på textutgivning ligger huvudsakligen i linje med Bonsdorffs men hos Granfelt kan en mera originaltrogen hållning skönjas. Han skriver:

Redigeringen har fortgått enligt den förut inslagna planen så att hvarje mål blifvit åtminstone omnämndt, hvarvid användandet af 'formalieord' blifvit föredraget framför ett blott refererande. Utom citat äro äfven alla namn bibehållna med urkundens i dess båda exemplar dock ofta varierande ortografi. Inom [klammer] hafva inskjutits ord, som uppenbarligen af misstag blifvit utelämnade, eller från annat håll kunnat suppleras. Svårigheten att skilja mellan titel och verkligt tillnamn motiverar bibehållandet af stor bokstaf äfven för de förra, — något hvartill äfven källorna märkbart tenderat. De i oändlighet växlande förkortningarna hafva så vidt möjligt blifvit brakta till likformighet. Annoteras bör slutligen det under bienniet två gånger inträffade ombytet af stadssyndikus, hvilket påfallande visar sig i skriftsätt och val af uttryck. (Granfelt 1890: i.)

Torsten Hartmans utgåvor (1891, 1896, 1898) är inte försedda med en inledning. De innehåller bara den utgivna dombokstexten utan angivande av utgivningsprinciper. Också Hästesko (1905) har föredragit en utgåva utan inledande synpunkter.

Vad registren beträffar återfinns följande register i de publicerade delarna av Åbo stads dombok. Granfelt (1890: 237–292) har försett sitt arbete med ett fullständigt register till åren 1623–1634, medan Hästeskos utgåva (1905: 321–390) innehåller ett register till utdragen ur åren 1635–1638. Tillsammans täcker de av Granfelt och Hästesko upprättade registren hela domboksserien.

4.3 Helsingfors stads dombok

Rådstugurättens i Helsingfors domböcker för perioden 1623–1639 gavs ut *in extenso* år 1905 av författaren och folkbildaren, fil.dr Petrus Nordmann (1858–1923). Följande år, 1906, gav denne ut — låt vara endast i form av utdrag — åren 1639–1643 av samma dombok. Dessa av Nordmann "samlade och utgifna" domböcker kom ut som band 1 respektive 3 i *Bidrag till Helsingfors stads historia*, en serie som Nordmann gav ut i fem delar. Jämte utdragen gav han sålunda ut sammanlagt 17 årgångar av Helsingfors stads dombok och gjorde därmed en betydande insats. Dock måste man komma ihåg att Helsingfors dombok inte är så voluminös till omfånget som t.ex. Åbo stads dombok.

Sin första utgåva har Nordmann försett med ett kortfattat företal

medan i 1906 års utgåva ett sådant saknas. I företalet formulerar utgivaren sin främsta avsikt: Nordmann har med sin utgåva velat tjäna stadshistorisk forskning. I denna anda skriver han:

I hopp om att Helsingfors stads historia förr eller senare skall blifva utarbetad och för att underlätta den blifvande häfdatecknarens verk påbörjar undertecknad härmed tryckningen af en serie fristående häften, innehållande urkunder till stadens historia från äldre och nyare tider. (Nordmann 1905: i.)

Nordmanns (1905: ii) utgivningsprinciper är som följer: "[H]vad de öfriga dokumenten [Helsingfors dombok] angår [har jag], i hufvudsak följt samma principer och regler, som uppstälts i förordet till det år 1902 utgifna 20:de bandet af den stora urkundssamlingen 'Konung Gustaf den förstes registratur'." Nordmann anger ytterligare fem principer som han följt i sin utgivning. Dessa är:

- 1) Dokumentens rubriker hafva uteslutits och ersatts med på nutida svenska affattade korta uppgifter om hufvudinnehållet. I rubrikerna hafva person- och ortnamn, så vidt de kunnat bestämmas, återgifvits i modern form.
- 2) Modern interpunktion har införts och användningen af stora och små begynnelsebokstäfver rättats i öfverensstämmelse med nu gällande språkbruk.
- 3) Bokstafven v har i vokalställning ersatts af u samt w i svenska ord med v. Endast såsom konsonant har j användts.
- 4) Konsonant-fördubbling har ej betecknats i början af ord och sammansatta ords senare sammansättningsleder, hvarvid såsom ss äfven räknats sz.
- 5) För bättre menings skull tillsatta ord hafva placerats inom (). (Nordmann 1905: ii-iii.)

Nordmanns företal är kort (3 s.) och innehåller knappt med information om det utgivna materialet. Han upplyser sin läsare bara om var domboken bevaras, vad dess ryggtitel är samt hur den är besegrad. Varken någon textkritisk notapparat eller register ingår i utgåvan. I detta ljus är det alltså att önska att domboken för Finlands nuvarande huvudstad i framtiden skulle ges ut i form av en diplomatarisk utgåva.

4.4 *Ekenäs stads dombok*

Den tredje stad vars dombok delvis blivit utgiven är västnyländska Ekenäs. De äldre delarna av domboken för Ekenäs stad gavs ut i två digra

band av hembygdsivraren Emmy Hultman (f. Stenbäck) (1878–1947). Hon förblir fortfarande den som senast gett ut en stadsdombok i Finland.⁴ Den första utgåvan från 1913 omspannar rådstugurättens protokoll för tiden 1623–1660. Fortsättning följde först 1924 då åren 1661–1675 fullbordades. Bägge två kom ut i serien Ekenäs-samfundets skrifter. Fördelen med de Hultmanska utgåvorna är att de bildar en längre sammanhängande helhet, huvudparten av 1600-talet, i motsats till de förut behandlade Helsingfors och Åbo domböcker. Som det kommit fram ovan består dessa städers domboksserier till största delen av referatmässiga utdrag, särskilt i fallet med Åbodomboken.

Innan jag går närmare in på Emmy Hultmans utgivningspraxis, diskuterar jag kortfattat professor O. F. Hultmans (1862–1928) roll vid utgivningen av Ekenäs dombok. Även om Emmy Hultman själv både skrevit av originalet, redigerat utgåvan och kollationerat korrekturet och sålunda är huvudansvarig, har hon utöver detta fått hjälp av sin make (jfr även Elomaa 2000: 329). Hon skriver i slutet av sitt företal (1913: viii): "Före tryckningen av varje ark har ett korrektur blivit översett av min man, professor O. F. Hultman." Även ifråga om diskussionen kring Ekenäsdombokens språkhistoriska värde, något som "försäkrats mig [E. Hultman] från kompetent filologiskt håll", kan en viss explicit påverkan från O. F. Hultmans sida skönjas (Hultman 1913: v). Ifall och när en erfaren nordist bistått med råd, ökar kvaliteten på de av Hultman utgivna domböckerna.⁵ I sina två utgåvor har Hultman hållit sig till följande utgivningsprinciper.

Båda utgåvorna av Hultman innehåller ett kortfattat företal. I den första utgåvan pläderar hon för motiven som legat bakom utgivningsarbetet. Framför allt domboksprotokollens lokalhistoriska betydelse kommer klart till synes av hennes i övrigt något romantiserande resone-mang. Sina principer för utgivningen sammanfattar Hultman kort och koncist (i det andra bandet är Hultmans principer desamma):

⁴ Nämnas kan ytterligare mitt avhandlingsprojekt som är en diplomatarisk utgåva av Ekenäs stads dombok 1678–1695 med kommentar och register. Här finns det dock inte rum för att beröra detta utgivningsprojekt i förhållande till de tidigare Ekenäsutgåvorna. En kollationering av Hultmans utgåvor vore motiverad, men jag har avstått från tanken av det skälet att det är viktigt att ge ut tidigare utgivna domstolsförhandlingar trots att en revidering av gamla utgåvor, synnerligen icke-vetenskapliga, också vore av nöden.

⁵ Emmy Hultman hade inte studerat svenska men var med all sannolikhet åtminstone något insatt i språkvetenskap via sin man. Hon var student och lärare i kalligrafi och teckning. Hon hade även studerat konsthistoria, pedagogik och franska i Schweiz. (Fil.lic. Hanna Elomaa, personligt meddelande 2.12.2002; se även Elomaa 2000.) Att hon var en kunnig kalligrafist kan även betyda att hon var skolad i läsning av gamla handstilar.

Vad utgivnings sättet angår, har jag sökt giva ett textavtryck, som motsvarar också de anspråk den moderna filologien ställer på ett sådant. Den tryckta texten utgör en så trogen reproduktion av originalet, som med vanliga typografiska medel kunnat åstadkommas. (Hultman 1913: vii, jfr även 1924: ii.)

Som det framgår av textpartiet ovan har Hultmans avsikt varit att åstadkomma en noggrann återgivning av protokollen. Bland de utgivare som figurerar i denna uppsats är hon med andra ord den enda som talar om "modern filologi". Också i fråga om normalisering av skiljetecken och bruket av versaler respektive gemena tar hon klart ställning i en diplomatisk riktning. Hon hävdar: "Handschriftens bruk av skiljetecken och stora bokstäver, i mycket stridande mot den nuvarande ortografiens föreskrifter, återgives utan någon korrigerings." Vad de i originalet förekommande förkortningarna angår har hon löst upp dem "endast för så vitt särskilda förkortningstecken (och icke blott de vanliga skiljetecknen, mindre, över raden höjda bokstäver l. likn.) vid dem kommit till användning". (Hultman 1913: vii.) Hultman har genomgående markerat upplösta ord i kursiv stil. För bokstäverna *y* respektive *ij* använder Hultman konsekvent *ÿ*.

På en viktig punkt skiljer sig Hultmans utgåvor från de övriga. Hon grupperar nämligen de skrivarehänder protokollen härstammar ifrån och diskuterar även kort några stadsskrivare. Också handskriftsbeskrivningen får något mera utrymme hos Hultman trots att den överlag är torftig (den saknas hos de hittills nämnda utgivarna). Hon anger bl.a. domböckernas signa och fullständiga ryggtitlar.

Hultman har inte försett sina utgåvor vare sig med namn- eller ord/sakregister. På denna punkt är hon dock själv medveten om att ett tillkommande register ur användarsynvinkel skulle öka utgåvans värde som uppslagsverk. I slutet av företalet antyder hon att det andra bandet av Ekenäs dombok kommer att innehålla ett generalregister som täcker också den första delen. Hultman infriar dock inte sitt löfte eftersom i 1924 års utgåva inte finns ett sådant här register.

Inte heller återfinns det någon textkritisk notapparat. Några enstaka fall kommenteras dock sporadiskt i fotnoter men det är inte fråga om en regelrätt kritisk apparat. I slutet av båda utgåvorna har Hultman (1913: 275–278, 1924: 231–234) dock bifogat en förteckning över "texträttelser i avtrycket och andra anmärkningar", alltså en sorts apparat. I den redogör utgivaren för fall i originalet som hon tillrättalagt i utgåvan. Först och främst är det fråga om "uppenbara felskrivningar", konstaterar hon.

4.5 Finlands äldsta domböcker

Redan på 1930-talet väcktes tanken på att publicera de allra äldsta domböckerna i Finland och härmed tog forskningen åter itu med att offentliggöra domböcker. Planen förverkligades på 1950- och 1960-talen, efter många års uppehåll. Med undantag av Reinhold Hausens verksamhet i slutet av 1800-talet, hade man i Finland favoriserat utgivning av stadsdomböcker från 1600-talet. Denna gång fokuserades de äldsta domböckerna, dvs. främst sådana domböcker som kommit till före inrättandet av Åbo hovrätt 1623. I det första bandet av den av Riksarkivet utgivna serien *Finlands äldsta domböcker* gav arkivarien Kauko Pirinen 1954 ut domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565. Ett årtionde senare, 1964, kom dombok för Nedre Satakunta 1550–1552 ut. Redaktör var f.d. arkivrådet, professor John E. Roos. På grund av att dessa två utgåvor är nyast och utgivna under Riksarkivets sakkunniga tillsyn är de också bäst till sin vetenskapliga nivå i jämförelse med de utgåvor som behandlats ovan (för jordeboksutgåvor se Roos 1958 och Oja 1964).

Såväl Pirinens som Roos utgåva innehåller en informativ inledning, huvudvikten ligger såsom man kan vänta sig på allmänhistorisk information, aspekter på språk och stil tas däremot inte till behandling. Vid sidan av en utförlig handskriftsbeskrivning kastar utgivarna ljus över domsagan och häradshövdingarna, häradshövdingevikarien, lagmansting och råfsteting, handstil och skrivare samt domböckerna och saköreslängderna.

Finlands äldsta domböcker har i stort sett getts ut oförändrade. Utgivarna Pirinen och Roos har dock gjort vissa undantag från denna huvudregel, för vilka de dock redogör. Pirinen (1954: xxxvi–xxxviii), vars utgivningsprinciper också Roos (se 1964: xxvii–xxviii) utgått ifrån, har i sitt utgivningsarbete redigerat dombokstexten enligt följande. Jag listar hans ingrepp bara i huvuddrag (i övrigt hänvisas läsaren till inledningarna i Pirinens respektive Roos utgåvor för närmare upplysningar):

- långa namnförteckningar har inte alltid kunnat återges på ett originaltroget sätt
- tillägg i marginalen
- bruket av stora och små begynnelsebokstäver samt interpunktions-tecken har normaliserats
- de flesta förkortningar har skrivits ut och den upplösta delen kursiverats
- överstrukna ord har tryckts med petit
- utgivarens tillägg har satts inom klammer

- utgivarens korrigeringar finns införda inom klammer efter det enligt utgivarens åsikt felaktiga ordet
- ytterligare redogör utgivaren för vissa bokstäver (*f* – *ff* resp. *s* – *sz* i början av ett ord, *ä* och *ij* – *y*) samt räkneord

De tillkommande registren är mångsidiga och innehåller upplysningar t.ex. om rättshistorisk, förvaltningshistorisk och etnologisk art. Pirinen redogör också berömligt för de principer som han följt vid upprättandet av dessa, vilket varit riktgivande också för Roos. Som exempel använder jag Pirinens utgåva (Roos avviker ställvis något från denne). I personnamnsregistret ingår finska släktnamn (inklusive personliga binamn), personer utan finskt släktnamn samt några ”märkligare” förnamn (både mans- och kvinnonamn). Ortnamnsregistret tar upp orter såväl i som utanför Savolax. Sakregistret är indelat i process och brottmål, tvistemål och anmälningsärenden (inklusive jordrätt och beskattning), kronans och kyrkans förvaltning, etnologiska termer (yrken, bruksföremål, mynt, mått, vikt osv.) och till slut finska termer och deras förklaringar.

4.6 *Ålands domböcker*

Också Åland har fått sina äldsta domböcker tryckta. Redan Reinhold Hausen (1894–1898: 207–251) hade tagit hand om utgivningen av dombok för Åland 1588. Denna dombok utgavs dock på nytt av Kaj Mikander (1977: iv) på grund av att Hausen gett ut den ofullständig. Utgåvan innehåller en inledning som innehåller historiska upplysningar (se förordet till Hausen 1894–1898: i–v) och några kortfattade kommentarer i noterna, i slutet av utgåvan återfinns ett register. Mikanders utgåva innefattar vid sidan av denna nyutgivna årgång även åländska domböcker för 1601 och 1606–1608. Han ger enligt sin egen utsago ut alla kända åländska domböcker före 1623. Den ovan nämnde John E. Roos hade i sin tur gett ut s.k. Johan Stiernhööks åländska domböcker (1641–1643) i en utgåva från 1946. Utgivningen av de åländska domböckerna har fortskridit enligt följande mönster.

Roos utgåva (1946) innehåller företal, inledning, själva textutgåvan (utan regelrätt textkritisk apparat) samt register (sak- och ortnamnsregistret varav det förra har utarbetats av professor O. Hj. Granfelt). I företalet redogör utgivaren med "[n]ågra ord" för principerna för redigering. De lyder som följer:

Ehuru protokollens text på sina ställen till följd av skrivarnas knaggliga språkbehandling ter sig något dunkel, har den likväl i enlighet med

allmänt godtagna utgivningsprinciper avtryckts oförändrad och utan språkliga förbättringar efter originalurkunden. Däremot ha beträffande ortografin, som uppvisar stora inkonsekvenser, korrigeringar och utjämningar icke helt kunnat undvikas. Sålunda har bruket av stora och små bokstäver normaliserats, likaså interpunktionen, vars bibehållande vid det gamla, utan motsvarande nytta blott skulle ha stört läsaren och flerstädes försvärat uppfattningen av texten. I fall, där läsningen varit absolut säker, ha utelämnade bokstäver skrivits ut och ställts inom parentes. Då bortlämnad nasal utmärkts medels streck över ordet, har bokstaven medtagits i texten. När ij representerat y-ljud, har det skrivits med y, annars med ij; i osäkra fall har ij använts. Inthz har skrivits inthet, mz medh och thz thet. Uppenbara felskrivningar ha utmärkts med utropstecken eller korrigerats, som t.ex. då å-, ä- och ö-prickar av misstag bortfallit. I rubrikerna ha socknarnas namn kursiverats. (Roos 1946: vi.)

En historieforskares syn på textreproduktion framgår klart av formuleringar. Skrivarnas språk kommenteras endast i förbigående som så ofta ter sig i de presenterade utgåvorna. Utgivaren har också vidtagit en del moderniserande åtgärder. Det framkommer också tydligt att den tänkta mottagargruppen inte är språkforskare utan snarast historiker av skilda slag. Utgivaren har i sin verksamhet velat undvika "störande" faktorer och underlätta förståelsen på bekostnad av filologisk tillförlitlighet. De "allmänt godtagna utgivningsprinciper" som omnämns i citatet ovan har i praktiken haft den betydelsen att innehållet återges oförändrat medan ifråga om stavning och interpunktion moderniseringen accepteras.

Om sina utgivningsprinciper skriver Mikander (1977: xii-xiii) som så att han velat "följa vid urkundsutgivning vedertagna redigeringsprinciper". Detta innebär enligt honom att man kursiverar de upplösta förkortningarna och i de fall där utgivaren tar till egna tillägg, begagnar man klammer. Vad interpunktion och små/stora begynnelsebokstäver angår har Mikander dels velat bibehålla en originaltrogen interpunktion bortsett från vissa fall där utgivaren moderniserat med varsam hand, dels har han moderniserat bruket av gemena och versaler enligt modern svenska. I fotnoterna tar Mikander upp sådana drag som är avvikande hos Hausen (främst avvikande läsningar), skadade textpartier, överstrukna ord och rättelser. Mikander pläderar ytterligare för några förkortningar (mynt, *Kongl. Maj:t* och de latinska *dabit/dedit* respektive *solvit*) och markeringen av folionummer. Några — enligt utgivaren "obetydliga" — rättelser har gjorts utan att utgivaren ansett det motiverat att upplysa läsaren om dem. Utgåvan är till slut försedd med ett register över mansnamn,

kvinnonamn, tillnamn, binamn och yrkesbeteckningar. Såväl Roos och Mikanders utgåvor innehåller en inledning som innehåller intressant historisk information. Presentationen av handskrifterna är dock bättre hos Mikander.

5 Resultat och diskussion

I denna uppsats har jag gett en textkritisk överblick över de domboksutgåvor som redigerats i Finland. Med att belysa en specifik genre har jag velat bidra till den vetenskapliga textutgivningens historia. Jag har intresserat mig för hurdan metod och kvalitet den finländska utgivningen uppvisar. Vid sidan av en täckande historik har jag klarlagt vilka huvudtendenser som kännetecknar de existerande utgåvorna. De domstolsförhandlingar som ingått i analysen har getts ut av följande personer (i alfabetisk ordning): Bonsdorff (1885, 1886, 1887), Granfelt (1890), Hartman (1891, 1896, 1898), Hultman (1913, 1924), Hästesko (1905) och Nordmann (1905, 1906) har gett ut stadsdomböcker (Ekenäs, Helsingfors och Åbo), medan Hausen (1881–1883b, c, 1894–1898), Mikander (1977), Pirinen (1954) och Roos (1946, 1964) offentliggjort domböcker för finska domsagor (Tavastland, Satakunda, Savolax och Åland). Vid min analys har jag i synnerhet stött mig på en uppsats avfattad av Haugen (1995). En genomgång av utgåvorna har avslöjat följande huvudtrender som präglat utgivningen i Finland. Att de i stort sett följt likriktade (icke-diplomatariska) principer för utgivning är enligt min mening framför allt förknippat med följande faktorer.

Den finländska utgivningstraditionen omspannar en period från tidigt 1880-tal till slutet av 1970-talet. På domboksutgivningens område kan 1880-talet och det därpå följande årtiondet anses som en blomstringsperiod, medan utgivningen på 1900-talet snarast gått i sakta mak. De analyserade utgåvorna är sålunda av gammalt datum, somliga till och med oåterkalleligen föråldrade. De flesta av dem härstammar från en tid då vikten av en ingående inledning inte var så påtaglig som man numera är van vid (jfr även Orrman 1994: 82–83). Det som kommenteras är endast det mest elementära (marginalia, felskrivningar, skrivare, språk, stil, inbindning, paleografiska aspekter, bläck osv. har däremot ofta utelämnats av utgivaren). Detsamma gäller den textkritiska notapparaten och utförliga register som också i regel saknas. Utgåvorna är alltså produkter av sin tid och vittnar om synen på textutgivning under en tid som i många avseenden avviker från dagens diplomatariska textutgivning. Härvidlag skall det dock poängteras att man — när man läser om gamla

utgåvor genom nya glasögon — inte alltför kategoriskt får fördöma dem; snarast är det fråga om vad man kan lära sig av de tidigare utgivarna och dessas utgivningsinsats samtidigt som man är medveten om vilka brister som hänför sig till dem.

Ett annat karakteristiskt drag som inverkat på utgåvorna är utgivarnas yrkesmässiga bakgrund och referensram. Största delen av de utgåvor som studerats ovan är gjorda *av* historiker (avsändare) *för* historiker (mottagare) medan språkhistoriskt skolade forskare lyser med sin frånvaro. Ett skäl till detta är att diskussionen disciplinerna emellan inte fungerat på bästa möjliga sätt: en historiker besitter kunskaper som en språkforskare inte har och vice versa. En ambitiös utgåva förutsätter kunskaper från båda hållen. Bakom de enskilda utgivarnas verksamhet har först och främst legat stadshistoriska motiv och hembygdsintressen. De behandlade utgåvorna är ytterligare i utdragsform, vilket ger en splittrad bild av en domboksserie. Större helheter vore sålunda att rekommendera.

Ett annat skäl hänger delvis ihop med det förra och det som jag redan inledningsvis berört. Den akademiska forskningstraditionen i Finland — i motsats till den i övriga Norden — har i föga utsträckning satsat på diplomatarisk textutgivning. Någon filologiskt tillförlitlig utgåva finns inte bland de presenterade källpublikationerna. Traditionen vilar alltså inte på lika solid grund som t.ex. i Sverige med starka anor från textfilologi och språkhistoria.

Vill man tillämpa Haugens indelning av olika typer av utgåvor och etikettera de ovan behandlade utgåvorna på skalan diplomatarisk kontra icke-diplomatarisk, skulle man utifrån den studie som jag genomfört kunna hävda att de är *lätt normaliserade* utgivna efter *interventionistisk* praxis — det som läsaren saknar är hur utgivaren ifråga agerat. De som kommer närmast en vedertagen diplomatarisk utgåva är Pirinens (1954) och Roos (1964) utgåvor. För språkvetenskapliga ändamål är de ändå inte användbara eftersom de saknar den precision i återgivning en språkvetare av nöden skall ha. För dem som endast är intresserade av innehållet i domböckerna vållar detta inte så stora bekymmer, men även en litteraturvetare och en historiker behöver detaljerade utgåvor.

De behandlade utgåvorna saknar också genomgående den textkritiska notapparaten vilket gör att de inte är vetenskapliga i strikt bemärkelse. Vill man bedriva seriös spåkvetenskaplig forskning på basis av dessa, måste man ty sig till originalhandskrifterna (eller renovationer när det gäller 1600-talsdomböcker på grund av att koncepten mestadels gått förlorade). Därför har jag också kritiserat de utgåvor som gjorts i Finland

eftersom de enligt min mening inte gör det utgivna dokumentet rättvisa (bl.a. hör inte modernisering av stavning och ortografi hemma i sådan verksamhet). Man skall fortsättningsvis satsa på informativa inledningar, utförliga register och man skall ytterligare noga redogöra för sina utgivningsprinciper så att den som använder utgåvan vet exakt hur utgivaren gått tillväga. Man måste vara på det klara med utgåvans ambitionsgrad, dess ålder samt utgivarens kompetens innan man baserar sina argument på denna — en i och för sig självklar grundbetingelse i all källkritisk forskning. De framtida domboksutgåvorna i Finland borde på basis av denna genomgång riktas i en mera diplomatarisk riktning än förut.

Denna uppsats har således aktualiserat behovet av en mera vetenskaplig utgivning i Finland. En textkritisk utgåva gör man en gång för alla. En välgjord utgåva tål länge tidens tand och dokumenterar på ett pålitligt sätt handlingar från en gången tid. Det är att önska att domböcker från framför allt stormaktstiden skulle ges ut, också reviderade nyutgåvor av de behandlade utgåvorna är motiverade. För en vetenskaplig textutgivare finns det ett outtömligt arbetsfält ifall man vill ge sig i kast med handskrifternas fångslande värld.

Litteratur

- Almquist, J. E. 1945: *Häradstingsprotokollen före 1614. Inventering och proveniensundersökning*. Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola, Stockholm.
- Alvered, Z. (utg.) 1996: *Gregers Matssons räkenskaper*. Svenska Fornskrift-Sällskapet, Uppsala.
- Andersson Palm, L. 1984a: "Domböcker". *Folkets historia* 12/1984, s. 39–41.
- Andersson Palm, L. 1984b: "Domboksutgåvor". *Släkthistoriskt forum* 4, s. 6–9.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1885: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1624–1625*. Bidrag till Åbo stads historia I: 2, Helsingfors.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1886: *Åbo stads dombok 1623–1624*. Bidrag till Åbo stads historia I: 3, Helsingfors.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1887: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1626–1632*. Bidrag till Åbo stads historia I: 4, Helsingfors.
- Elomaa, H. 2000: "Koketti, sinisukka ja tohvelisankari. Kiista Oskar Hultmanin elämäkerrasta muuttuvien avioliittokäsitysten leikkauskohtana". K. Immonen ym. (toim.), *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 309–343.
- Fidjestøl, B. m.fl. (red.) 1988: *Tekstkritisk teori og praksis. Eit nordisk symposium*. Novus, Oslo.

- Granfelt, G. (utg.) 1890: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1632–1634*. Bidrag till Åbo stads historia I:6, Helsingfors.
- Hafström, G. 1965: *De svenska rättskällornas historia*. 2 rev. uppl. Studentlitteratur, Lund.
- Halldórsson, Ó. 1988: "Tanker om tekstkritiske udgaver". B. Fidjestøl m.fl. (red.), *Tekstkritisk teori og praksis. Eit nordisk symposium*. Novus, Oslo, s. 11–23.
- Hartman, T. (utg.) 1891: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1635*. Bidrag till Åbo stads historia I:7, Helsingfors.
- Hartman, T. (utg.) 1896: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1636*. Bidrag till Åbo stads historia I:8, Helsingfors.
- Hartman, T. (utg.) 1898: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1637*. Bidrag till Åbo stads historia I:9, Helsingfors.
- Haugen, O. E. 1990: "Mål og metodar i tekstkritikken". O. E. Haugen m.fl. (red.), *Den filologiske vitenskap*. Solum, Oslo, s. 128–180.
- Haugen, O. E. m.fl. (red.) 1990: *Den filologiske vitenskap*. Solum, Oslo.
- Haugen, O. E. 1995: "Constitutio textus. Intervensjonisme og konservatisme i utgjevinga av norrøne tekster". *Nordica Bergensia* 7, s. 69–99.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883a: *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883b: "Dombok för sydöstra Tavastland 1443–1502". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors, s. 1–123.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883c: "Dombok för sydvestra Tavastland jämte fragment af en dombok af 1464 samt en skatteräkenskap, begge för delar af Egentliga Finland". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors, s. 125–300.
- Hausen, R. (utg.) 1894–1898: "Ålands saköreslängder från 1500-talet". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia II*. Finlands Statsarkiv, Helsingfors, s. 1–251.
- Hultman, E. (utg.) 1913: *Ekenäs stads dombok 1623–1660*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.
- Hultman, E. (utg.) 1924: *Ekenäs stads dombok 1661–1675*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.
- Hästesko, A. (utg.) 1905: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1638*. Bidrag till Åbo stads historia I:13, Helsingfors.
- Lönnroth, H. 2002: "Ekenäs rådstugurätts domböcker ur ett historisk-pragmatiskt perspektiv". *Nordiska Språk* 2002. <<http://www.uwasa.fi/hut/svenska/nords/info/presentation.php3>>
- Mikander, K. (red.) 1977: *Åländska handlingar 1530–1634. II:1. Domböcker 1588, 1601 och 1606–1608*. Ålands Kulturstiftelse, Mariehamn.
- Nordmann, P. (utg.) 1905: "Helsingfors stads domböcker för åren 1623–1639". P. Nordmann (utg.), *Bidrag till Helsingfors stads historia I*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 125–245.
- Nordmann, P. (utg.) 1906: "Utdrag ur Helsingfors stads domböcker för åren

- 1639–1643". P. Nordmann (utg.), *Bidrag till Helsingfors stads historia* III. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 147–206.
- Oja, A. (red.) 1964: *Eerik Flemingin maakirjat. Erik Flemings jordeböcker*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Orrman, E. 1994: "Historiska källor till studiet av svenskan i Finland från medeltid till 1600-tal". *Folkmålsstudier* 35, s. 81–94.
- Pirinen, K. (red.) 1954: *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Roos, J. E. (utg.) 1946: "Johan Stiernhööks åländska domböcker". *Åland. Bidrag till kännedom av hembygden* XI. Föreningen Ålands vänner, Helsingfors.
- Roos, J. E. (red.) 1958: *Iivar Flemingin maakirja. Ivar Flemings jordebok*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Roos, J. E. (red.) 1964: *Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552. Dombok för Nedre Satakunta 1550–1552*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Sleman, F. 1961: "Svenskt domboksmaterial före 1615". *Arkiv, samhälle och forskning*. Svenska Arkivsamfundet, Stockholm, s. 21–55.
- Uppslagsverket Finland* 1–3. 1982–1985. Schildts, Helsingfors.